

نگاهی به "مفتاح التواریخ" نوشته توماس ویلیام بیل

دکتر سید مصطفی حیدر زیدی

عضو هیأت علمی گروه فارسی

دانشگاه اسلامی بهاولپور، پاکستان

چکیده:

"مفتاح التواریخ" کتابی در مورد ماده های تاریخ است که در دوره تیموریان متأخر نوشته شد. نویسنده این کتاب توماس ویلیام بیل، انگلستانی نژاد بود و به سبب نوشتن فرهنگ زندگینامه خاورشناسان (Oriental Biographical Dictionary) شهرتی فراوان به دست آورده است. "مفتاح التواریخ" از این رو اهمیت فوق العاده ای دارد که وقایع مهم تاریخی، ماده های تاریخی تولد و درگذشت و جلوس و پیروزیهای پادشاهان و ذکری از شخصیت های معروف و تاریخ تکمیل ساختمانها نیز در آن آمده، و مجموعه ماده های تاریخ از آغاز سال هجری قمری تا ۱۲۶۵ ق درج است.

واژه های کلیدی: مفتاح، مفتاح التواریخ، تاریخ گویی، ویلیام بیل،

تیموریان متأخر

توماس ویلیام بیل (Thomas William Beale) کارمند شرکت هند شرقی، در وزارت دارایی شغل داشت (Elliot, 444/8) و پس از بازنشستگی در آگره اقامت گزید. (Nabi Hadi, 128) بیل در تألیف تاریخ مسلمانان هند با الیوت همکاری کرد. (Buckland, 31) علاوه بر مفتاح التواریخ به زبان انگلیسی فرهنگ زندگینامه خاورشناسان به نام (Oriental Biographical Dictionary) نیز نوشت که به نظر استوری مملو از اشتباهات است. (Storey, 151) بیل در ۱۸۷۵م در آگره کرد. (Buckland, 31) بیل شاعر نیز بوده و در مفتاح التواریخ نام خود را در بیت زیر در صنعت معما چنین بیان کرده است:

قلب کن لفظ 'سماط' و بعد ازان ای بینظیر
چار حرف اولین را از 'ولی محمود' گیر
باز چون گیری سه حرف آخرین از 'سلسبیل'
می شوی ای جان من، آگه ز نام این حقیر

(بیل، مفتاح التواریخ چاپی، ۲)

مفتاح التواریخ نخستین بار در ۱۸۴۹م در آگره چاپ شد. (Storey, 151) پس به طور می توان گفت که پیش از ۱۸۴۹م نوشته شد. مؤلف این کتاب را به هنری الیوت تقدیم کرده و در آغاز کتاب آورده است: "چون بدین دستور کتابی مرتب گردید، به مفتاح التواریخ موسوم ساخته به امید اینکه "گرفبول افتد زهی عز و شرف" به نظر فیض اثر منبع علم و فضل جناب مستر هنری میرس الیوت صاحب سکرتری گورنمنت ممالک هند گذرانید." (بیل، ۲)

"مفتاح التواریخ" کتاب تاریخ گویی و دارای ماده های تاریخی وقایع مهم آسیا بویژه هندوستان از آغاز سال هجری تا ۱۲۶۵ق است. (Storey, 151) ماده تاریخ ولادت و درگذشت پادشاهان و فیلسوفان و شخصیات معروف هم آمده و افزون بر آن سال تکمیل بناها بویژه مساجد را نیز بیان کرده، اول به معرفی شخصیت یا بنا پرداخته و پس از آن ماده تاریخ را در جدول آورده است.

مفتاح التواریخ در سیزده باب منقسم و هر کدام مشتمل بر يك قرن است. مؤلف هر

قرن را 'مات' می نامد و در آغاز کتاب می گوید: "چون در این ایام که ماییم، سیزدهم مات از هجرت است، بنا بر این کتاب هم به سیزده مات آرایش یافت." (همو، همانجا)

کتاب به سبک ساده و روان نگارش یافته و مؤلف ماده تاریخ را علاوه به شعر به نثر نیز آورده، و اگر ذکری از شاعران آمده، نمونه کلام آنها هم آورده است. در ذکر برخی از شاهان، تولد و جلوس و فتوحات و وفات را شرح داده است. علاوه بر تواریخ قمری در بعضی موارد تواریخ میلادی، هندی، فصلی و جلالی نیز بیان شده است. (Elliot, 444/8) به عنوان نمونه اقتباس درباره امام جعفر صادق ملاحظه شود:

"امام جعفر صادق ابن امام محمد باقر علیه السلام ششم امام است. نام مادرش ام فروا دختر محمد بن ابوبکر صدیق بوده، در سنه هشتاد و سه هجری در مدینه متولد گشته، و در روزگار المنصور عباسی، خلیفه بغداد، در سنه یکصد و چهل و هشت یا که یکصد و چهل و نه هجری به تاریخ بست و چهارم ماه شوال رحلت نموده، قبرش در بقیه است، و آن گنبدی است که در آن امام محمد باقر و امام زین العابدین و امام حسن آسوده اند. از مخبرالواصلین: تاریخ آنکه او بود جعفر صادق لقب اوست ثابت و واثق سال مولود آن شریف و نجیب هاتف از اوج عرش گفت: حسیب (۸۰ق)

۱۴۸ سید مصطفی حیدر زیدی / نگاهی به "مفتاح التواریخ" نوشته توماس ویلیام بیل

آنکـه او بود خسـرو دوران
سال نقلش مه جنان بر خوان
(۱۴۹ق)

تاریخ از خود مؤلف:

جعفر صادق امام المسلمین
رفت و بر خلقی غم خود رافزود
شد تولد در سنه هشتاد و سه
در صد و هشت و چهل رحلت نمود
(بیل، ۱۷)

در مورد امیرالامرا ذوالفقار خان می نویسد:

"این نواب آصف الدوله اسد خان بهادر است .
تاریخ ولادت اوست: "ز برج اسد رو نمود
آفتاب" ۱۰۶۷ق. چون به تاریخ بیست و سیوم
ماه ذی الحجه سنه هزار و یکصد و بست و
چهار هجری به حکم محمد فرخ سیر همراه
جهاندارشاه به قتل رسید، پدرش در غم فرزند در
عمر نود ساله و کبیر سنی و بیحواسی این تاریخ
شهادت او گفت:

هاتف شام غریبان با دو چشم خون فشان
گفت ابراهیم اسمعیل را قربان نمود
۱۲۴ق

اصل نام اسد خان ابراهیم مرزا بود، و اسم
ذوالفقار خان محمد اسمعیل، چنانچه از تاریخ

مستفاد می گردد، و اسد خان بهادر در سنه يك
هزار و يكصد و بست و نه هجری در عمر نود و
چهار ساله فوت شد و در مدت العمر هفت
بادشاهان را دید.“ (همو، ۳۰۰)

سال ولادت و جلوس شاه طهماسب صفوی ملاحظه شود:

”شاه طهماسب صفوی پسر شاه اسمعیل
صفوی است. ولادت او صبح چهارشنبه بست
و ششم ذی الحجه سنه نه صد و نوزده به وقوع
آمده و ”آفتاب عالم افروز“ (۹۱۹ق) تاریخ تولد
او است. بعد وفات پدر نوزدهم ماه رجب سنه نه
صد و سی هجری در ایران بر تخت سلطنت
نشسته و یکی از فضلا در تاریخ جلوس او این
قطعه گفته:

طهماسب شاه عالم کنز نصرت الهی
جا بعد شاه غازی، بر تخت زر گرفتی
جای پدر گرفتی، کردی جهان مسخر
تاریخ سلطنت شد، جای پدر گرفتی

(۹۳۰ق) (همو، ۱۸۶)

مؤلف مفتاح التواریخ، تواریخ وقایع را از کتابهای معتبر تاریخ گرفته یا از کتیبه های
مقابر، مساجد، باغها، قلعه ها و کاخها نقل کرده است. (Elliot, 441/8) راجع به جمع آوری
ماده های تاریخ در آغاز کتاب می نویسد:

”پوشیده مباد که مؤلف را در اثنای سیر کتب
تواریخ مقدمین و متاخرین تاریخهای منظومه

۱۵۰ سید مصطفی حیدر زیدی / نگاهی به "مفتاح التواریخ" نوشته توماس ویلیام بیل

و غیره که مؤرخانِ صاحب فصاحت و بلاغت
و... به نظر می افتاد، به لحاظ اینکه... بهتر
ازین سندی نیست، بر پرچه های کاغذ نقلش
می گرفت... " (بیل، ۲)

به عقیده البوت مؤلف و دوستانش ماده های تواریخ وقایع تازه نیز شامل کتاب شامل
کرده اند. (Elliot, 441/8) 'اما خود مؤلف چنین ذکر نکرده است. البته می بینیم که نویسنده
احوال مختصر امپراتوران آسیایی و زندگینامه شخصیات مهم را شامل کتاب کرده که ارزش اثر
را می افزاید. متأسفانه هیچ نسخه خطی این اثر در دست نیست. (Storey, 151) کتاب چاپی
کانپور که مورد استفاده اینجانب است، مشتمل بر ۴۰۶ صفحه و در پایان آن منشی محمد انوار
حسین متخلص به تسلیم تقریظ نوشته است.

اثر دیگر از توماس ویلیام بیل لغت زندگینامه خاورشناسان (Oriental Biographical
Dictionary) به زبان انگلیسی نخستین بار در ۱۸۸۱م در کلکته به چاپ رسید، و دومین بار در
۱۸۹۴م در لندن، به کوشش اچ. جی. کین (H.G. Keene) منتشر شد. (همو، همانجا)

کتابشناسی:

- بیل، طامس ولیم (۱۸۶۷م/۱۲۸۴ق) مفتاح التواریخ، نولکشور، کانپور، هند

- Beale, Thomas William, An Oriental Biographical Dictionary, Revised & Enlarged by H.G. Keene, London, 1894A.D.
- Buckland.C.E., Dictionary of Indian Biographies, 2nd Edition, Detroit, 1968A.D.
- Elliot & Dowson, The History of India as told by its own Historians, Vol. VII & VIII, Lahore, 1976A.D.
- Nabi Hadi, Dictionary of Indo-Persian Literature, Delhi, 1995A.D.
- Storey, C.A., Persian Literature, A Bio-Bibliographical Survey, Vol. I, Part I, Great Britain, 1989A.D.